

ասենք, շատ էլ կարևոր չէ: Ավելին. պրոֆ. Յոն Անտալի խոսքերը մենք կասկածի տակ չպետք է առնենք. չէ՞ որ հնարավոր է, որ Կիսը լսած լինի զրույցներ Արշիլի կողմից քաղաքագլուխ Վիտսենին գրած նամակի մասին և հետո միայն արած լինի իր խնդիրքը, որից և ստացվեց նպաստավոր հետևանքներ, որը մենք արդեն գիտենք:

Եթե նույնիսկ հեռավոր Վրաստանից Ամստերդամ դիմում է եղել հայկական տառեր կրթությանը՝ այդ երկրում հիմնվելիք տպարանի համար, դարձանալի չէ, որովհետև վաղուց է, որ մեծ համբավ էր ստացել Ամստերդամում հայերեն տառեր կտրելու գործը: Այդ համբավին առաջացավ Քրիստոֆել Վան Դելիկի աշխատանքի շնորհիվ և շարունակվեց Նիկոլասս Կիսի կողմից: Առաջմ Նիկոլասս Կիսին հաջողվեց պատրաստել իր հունգարերեն բիրլիան և հրատարակել այն, ապա՝ 1686 թ. Սաղմոսագրքը և 1687 թ.՝ Նոր Կտակարանը:

Շուտով տարածվեց Նիկոլասս Կիսի հռչակը. նա համարվեց Եվրոպայի ամենալավ տառեր կտրողը, որի շնորհիվ նա հանձնարարություններ ստացավ Եվրոպայի մայր ցամաքի բազմաթիվ վայրերից: Մեր առաջ այժմ հարց է առաջանում, ինչպիսի հարաբերություններ կային Ամստերդամում աշխատող հայ տպագրողների և հունգար աստվածարան, գրքերի տպագրող և տառ կտրող Նիկոլասս Կիսի միջև, և արդյոք սա նրանց որևէ աշխատանք հանձնել է, թե ոչ: Դր. պրոֆեսոր Գ. Մ. Օվինկի «Մի քանի խոսք Ամստերդամի տառեր ձուլողների ձեռնարկության պատմության մասին» վերնագրով հոդվածում, որը լույս է տեսել 1950 թ. Ամստերդամի գրաֆիկական դպրոցի «Ամստերդամը և տպագրական արվեստը» հրատարակության մեջ, մենք կարող ենք. «Այդ ժամանակներում փորագրողներ շատ քիչ կային. ևս հայտնաբերել եմ, որ 17-րդ դարի վերջում Դիրկ Վոսկենսից և Ռոլուից բացի կային միմիայն զառամյալ Կատցեն Բեդեկեր և ոմն Նիկոլասս Կիսը, որն, ի միջի այլոց, աշխատում էր հայագրի Ավագի և հրեա հրատարակիչների, զուցե նաև Բլաուչի համար»: Եթե մենք պրոֆ. Օվինկի այս խոսքերը համեմատելու լինենք այն բոլորի հետ, ինչ մենք արդեն գիտենք հայագրի Ավագի մասին, այն ժամանակ մեզ համար պարզ կլինի, որ տառեր կտրող Քրիստոֆել վան Դելիկը պայմանագիր է կնքել նրա հետ 170 pincoenen և հայերեն տառերի 240 մեծ և փոքր շափերի մայրեր կտրելու համար: Այս բոլորը պատահել է Ամստերդամում 1658 թ.: Նիկոլասս Կիսն այն ժամանակ 8 տարեկան է եղել և անշուշտ հաճախելիս է եղել Ալզո-Միստոտֆանի տառերական դպրոցը: Միմիայն 1686 թ., ուրեմն 28 տարի հետո, մենք տեսնում ենք, որ քաղաքագլուխ Նիկոլասս Վիտսենը շնորհակալական թուղթ է ստանում Վրաստանից այն աշխատանքի համար, որը կատարել է Նիկոլասս Կիսը: Պրոֆ. Օվինկի վերոհիշյալ հոդվածի մեջ մենք նաև կարող ենք, որ Դանիել Էլքովիրի այրին 1681 թ. հրատարակել է տառերի նմուշներ, որտեղ կային տառերի այն տեսակները, ինչ-որ կտրել է «հիշարժան (հանգուցյալ) Քրիստոֆել վան Դելիկը»:

Չնայած 1681-ին Վան Դելիկն արդեն մեռած էր, այնուամենայնիվ այդ բանը հայագրի Ավագի համար չէր կարող առանձնակի նշանակություն ունենալ: Բայց մենք կարող ենք անշուշտ հավատալ, որ նա այլևս չէր զբաղվում հայերեն տառերի կտրելու գործով: Մենք կարող ենք համարձակ կերպով ելնել այն մտքից, որ պրոֆ. Օվինկի 1950 թվականի հոդվածի մեջ մի սխալ է սողոսկել: Եթե մենք դիմենք Ս. Մ. Կլերկոպերի և Վ. Պ. Ստոբոմի «De Boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17-e eeuw» («Գրավաճառությունը մասնավորապես 17-րդ դարում») խորագիրը կրող հանրամատնող գրքին, 773—774-րդ էջերում մենք կգտնենք նոտար Ֆրանսուա Տիքսենոդեթի արձանագրությունը, որից ամենայն հավանականությամբ, մենք կարող ենք կգրականության հանգել պրոֆ. Օվինկի սխալ կարծիքի մասին: Հենց այդ արձանագրության մեջ խոսվում է Մատթեո Հովհաննես⁴ անունով մեկ տպագրիչի մասին, որը Նիկոլասս Կիսին «չլինել է տվել մեծ քանակությամբ կնիքներ, տառամայրեր և տպագրական տառեր» մոտավորապես 8 կամ 9 տարի առաջ: Ուրեմն այդ պետք է պատահած լինի 1685 կամ 1686 թվականին, երբ Նիկոլասս Կիսը, ինչպես գիտենք, աշխատելիս է եղել Ամստերդամում: Հավանական է, որ այդ շփոթությունը առաջացել է երկու հայագրիչների միևնույն անունից, այսինքն Մատթեո Ավագ՝ 1658-ից և Մատթեո Հովհաննես՝ 1685—86-ից:

Պրոֆ. Մակլերի աշխատության մեջ մենք այնուամենայնիվ որևէ հիշատակություն չենք գտնում Մատթեո Հովհաննես անունով հայագրի տպագրիչի մասին, որը, մոտավորապես այդ ժամանակ, Ամստերդամում աշխատելիս լինել որպես այդպիսին: Նոտար Տիքսենոդեթի արձանագրության մեջ տպագրիչ Մատթեո Հովհաննեսը հիշատակվում է նաև որպես «Joannes de Ogourien հայ քահանա». զուցե այդ հուշում է մեզ, որ այստեղ գործ ունենք մի երկրորդ հայագրի կարևոր գրատպագրիչի, այն է Ոսկան եպիսկոպոսից հետո Մատթեոս Վանանդեցու

⁴ Խոսքը Մատթեոս Հովհաննեսյան Վանանդեցու մասին է: